

Emlékezés a tudósra, az orvosra és a tanárra a Magyar Belgyógyász Társaság 2023-as nagygyűlésén

Dr. Fekete Sándor

Dél-pesti Centrumkórház, Országos Hematológiai és Infektológiai Intézet, Budapest

Magy Belorv Arch 2024; 77: 284–287.

Dr. Fekete Sándor
1097 Budapest, Albert Flórián út 5–7.
E-mail: s.fekete@t-online.hu

DOI: 10.59063/mba.2024.77.5-6.3

Amikor a Belgyógyász Társaság elnöksége arra kért, hogy a társaság 2023-as kongresszusán én emlékezzek meg Kelemen professzorról, a megtisztelő felkérést azonnal és köszönettel vállaltam. Úgy érzem azonban, hogy a kérést és vállalásomat is illik megmagyaráznom. Az orvostanhallgatók oktatásától politikai okok miatt korábban eltiltott tanár 1967-ben a medikusok által csak „spec.koll.-nak” becézett hematológiai kurzust hirdethetett meg. Ezen lettem a budapesti „első osztályának” hallgatója. A laboratóriumában tartott órái, lenyűgöző előadásai döntő szerepet játszottak pályám későbbi alakulásában. Kutatásainak ismerője, néhány klinikai tanulmányban „beszállítója” lehettem. Fájdalommal emlékezem, hogy 2000 január 30-án befolyásolhatatlan betegsége miatt a Szent László Kórház általam vezetett osztályán hunyt el. De miként szekszárdi sírján is olvashatjuk: „Vivitur ingenio, cetera mortis erunt.”

Kelemen Endre a XX. század legnagyobb magyar hematológusa volt. A munkásságukat külföldön kiteljesítő magyaroktól (Lajtha László Angliában, Boros József Németországban, Laki Károly és Lóránd László az Egyesült Államokban) eltérően Magyarországon élt, dolgozott és halt meg. Az életében elszenvedett sok megaláztatás, igazságtalanság és mellőzés ellenére itthon maradt. Miképpen minden tudományos eredményt, az övéit is koptatja az idő, a tanári kiválósága pedig tanítványai életével múlik, de munkásságának számos eredménye maradóknak tűnik. Érdemeit életének utolsó évtizedében, és azóta is számos alkalommal méltattuk. A Magyar Belorvosi Archívum 2018-as 6. kötetével, legutóbb pedig Dr. Gömör Béla az egész életutat bemutató írással, munkatársak, barátok vallomásait egybegyűjtő kötettel emlékeztem. Ezért gondoltam, hogy életének máshol is taglalt szomorú történéseiről nem, csak a tudósról, a tanárról, az orvosról és emberségéről szólok,

amennyire ezt saját kis nagyítású objektíven át láthattam. Emlékezésemben életének két szakaszáról, a különösen gyümölcsöző szegedi, majd a szilenciumát követő pesti éveiről írok.

Élete

Kelemen Endre 1921-ben Szekszárdon született. Elemibe a helybeli református népiskolába, majd a szekszárdi állami Garay János gimnáziumba járt. 1945-ben a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen summa cum laude minősítéssel avatták orvosdoktorrá. 1945. október 1-től a szegedi egyetem Belgyógyászati Diagnosztikai Klinikáján kezdett dolgozni. 1949-ben elnyerte a Lady Tata Memorial Fund hematológiai betegségek, különösképpen a leukaemia kutatására kiírt ösztöndíját. (A kilenc további nyertes közt 3 francia, 2 dán, 1-1 angol, német, olasz és indiai orvos volt). A két szegedi belgyógyászati klinika egyesítését követően ő vezette a Hetényi klinika hematológiai osztályát és a hematológiai kutató laboratóriumot is. 1950-ben a szegedi egyetemtől magántanárrá minősítését kérte, amelyre az egyetemi tanács „az idült leukaemiák pathogenezi” címmel tartott sikeres próbaelőadása alapján méltónak találta és az akkori egészségügyi minisztertől ennek elfogadását kérték. Ehelyett a minősítési rendszer szovjet mintára történt átalakítása miatt 1952-ben az orvostudományok kandidátusa lett. Később a heveny kísérletes gyulladás kóreltani tényezőiről és befolyásolásuk lehetőségeikről írt doktori disszertációját több éves visszatartás után csak 1966-ban tudta megvédeni. Az egyetemi pályáját lezáró elismerésként – a már 20 éve Budapesten dolgozó Kelemen Endrének a Szegedi Orvostudományi Egyetem javaslatára – Schultheisz Emil egészségügyi miniszter – címzetes egyetemi tanár címet adományozott. Kelemen professzor hosszas

betegség után 2000. január 30-án a budapesti Szent László Kórház Hematológiai Osztályán hunyt el.

A szegedi évek – a thrombopoetin

Emlékezésemben a fél évszázados pálya legfontosabb tudományos eredményeinek áttekintésében egy 1990-ben gyöngybetűivel írt összegzése segít. Ezek sorában elsőnek Korpássy Béla patológus professzorral 1949-ben írt kazuisztikájukat említi. A dolgozatban egy polycythaemiás orvos betegük betegségének heveny leukaemiába történt transzformációjáról számolnak be. A beteg csontvelői, majd halálát követően végzett szövettani vizsgálatai alapján két fontos következtetésre jutottak. Megállapították, hogy a betegség anatómiai alapja nem pusztán a vörösvérsejtképzés, hanem mindhárom csontvelői véresejtképző sejtvonal proliferációja és ezért a betegséget helyesebb panmyelosisnak mondani. A polycythaemia és a leukaemiás végkifejlett kapcsolatát is hangsúlyozzák. Német nyelven írt dolgozatuk Dameshek myeloproliferatív betegségek koncepciójának leírását két évvel előzte meg.

Szegedi laboratóriuma a thrombopoetin „szülőszobája” volt. Munkatársakkal végzett vizsgálataiban a thrombocytopeniás betegek szérumának egerekbe történő iv. injekcióját 2–4 nappal követően a vérlemezke szám 50 000–250 000/μl-rel történő emelkedését észlelték. A növekedésért felelős β2 mobilitású fehérje thrombopoetikus aktivitását 56 °C-ra melegítés vagy tripszin emésztés kioltotta. Évtizedekkel később az egyik legnagyobb presztízsű hematológiai lap szerkesztőinek kérésére írt dolgozatában a thrombopoetin izolálásának és szekvenálásának sikerével kapcsolatban úgy érezte, mintha „saját gyermeke érne felnőttkorba”. Hajlamosak vagyunk csak a mait vagy a tegnapi idézni, míg az első megfigyeléseket gyakran elfelejtjük. De az eltelt több mint 60 év ellenére a legutolsó amerikai hematológia könyv azt írja, hogy „In 1958, a hematopoietic growth factor regulating platelet production was proposed and named thrombopoetin by Kelemen”. (Williams Hematology 10th edition. 2023. p. 2100.)

A pesti évek – az őssejtkutatás

A szegedi éveket az 1956-os forradalmat követő retorzió (klinikai munkától és oktatástól eltiltás, korábbi laboratóriumi munkatársak elvesztése) zárta le. A körülmények ellehetetlenülése miatt és talán a mellette álló tisztelőinek azt sikerült elérni, hogy 1958 márciusában Szegedről Budapestre, a Szabolcs utcai Orvostovábbképző Intézetbe kerülhetett. Az intézet vezetése őssejtkutatásait egér kísérletek végzésére is alkalmas 40–50 m² alapterületű földszintes, „kisház” építésével támogatta. 1966-67-ben Lajtha László meghívását elfogadva az őssejtkutatás egyik fellegvárában, a manchesteri Paterson Laboratóriumban dolgozott. Ott fejezte be a „Physiopathology and Therapy of Human Blood Dis-

eases” című monográfiáját, amelyet 1969-ben Sir Alexander Haddow előszavával a Pergamon Press adott ki. 1967-ben a Budapesti Orvostudományi Egyetem I. számú Belklinikájának élére kinevezett Magyar Imre professzor kitartó erőfeszítésének köszönhetően Kelemen Endrét tudományos tanácsadói titullussal az OTKI-ból az egyetemre helyezték át. Korlátozott lehetőségei, az alap kutatások folytatásának nehézségei miatt egyre több, mikroszkópos vizsgálatokra és klinikai megfigyelésekre támaszkodó munkát publikált.

A krónikus myeloid leukaemia diagnosztikájában még a 70-es években is értékes és a kórismét megerősítő adat volt a neutrophil granulocyták alkalikus foszfatáz festődésének csökkenése. Ezt legtöbbször a betegség genetikája által meghatározott következménynek tartották. Kelemen vizsgálatai azonban azt bizonyították, hogy a neutrophilek enzimmérszete a sejtek keringésbe jutását megelőző hosszabb „raktározás” alatt csökken, a NAPA score így egy kinetikai paraméter, amit a neutrophilek csontvelőből perifériára jutásuk hosszabb tranzit ideje magyaráz.

Évtizedekig a hematológiai betegek gyógyításának legfontosabb szereit az alkilező citosztatikumok (busulfan, melphalan) voltak. A hazai kutatások eredményeként 1961-ben megszületett dibromomannitol (Myelobromol) a korábban használt alkiláló konkurensévé vált. A klinikai gyakorlatban általánosan elfogadott folyamatos és kis dózisu alkalmazással szemben Kelemen tanár úr a polycythaemiás betegek kezelésére 3-4 napos nagyobb összdózisú (1500–3500 mg) lökéskezelést javasolt. A vezetésével indult hazai és jelentős nemzetközi együttműködéssel végzett vizsgálatai a lökéskezelést nemcsak eredményesnek, de a leukaemiás transzformáció rizikójának hiánya miatt előnyösebbnek is mutatták.

Nemzetközi viszonylatban is egyedinek mondható és kiemelkedő eredményességű allogén őssejt átültetéssel kapcsolatos vizsgálatait egy kényszer szülte. A leukaemiás betegek transzplantációját megelőző kondicionálás során a beteg teljestest-besugárzása rutin beavatkozásnak számított. Kelemen tanár úr is ezt az eljárást kívánta követni, de többszöri győzködés ellenére a sugárkezelések birtokában lévő radiológusoktól elutasítást kapott. („Öld meg te, ne akard, hogy én öljem meg.”) Ezért kényszerült egy kemoterápiás (Myelobromol is tartalmazó) kondicionáló rezsim kimunkálására. A teljestest-besugárzás nélkül és nem supraletális kemoterápiával végzett átültetéseket áttekintő nemzetközi felmérés legjobbnak a budapesti csoport eredményeit mutatta (John Goldman, ASH, 1997).

Klinikusi felkészültségét ritkaságnak számító esetismertetései is tanúsítják, amelyek közül különös figyelmet egy aplastikus anaemiás asszony esete érdemel. A cytopeniái miatt ismételt transzfúziós kezelést igénylő beteg pár hetes terhességének felismerését követően került Kelemen professzor osztályára. A betegségével és terhességével összefüggő veszélyek mérlegelése után a magzat eltávolítása, valamint sziktasak-

jából és májsejtjeiből készült sejt szuszpenzió „anyába” történő intravénás beadása mellett döntöttek. Az asszony és aplasiája meggyógyult. Az eset a hemopoiesis ontogeneziséről is tanúságot tesz.

Transzplantációs sikerei, de a régi őssejtkutatásai miatt a foetalis hemopoiesis kiemelkedő kutatója lett. Patológusok (Jánossa Margit és Szabó László) és nőgyógyászok segítségével a foetalis máj és az embrionális csontvelői hemopoetikus sejtjeit vizsgálta. Eredményeit a hematológiai irodalomban úttörőnek mondható, Flidner és Calvo professzorokkal közös atlasza („Atlas of Human Hemopoietic Development”) koronázta meg. Az 1968-as kollégiumi előadásain az morfológiailag nem azonosíthatónak mondott őssejtek „elfogása” haláláig érdeklődése homlokterében maradt. Többször mutatta saját vizsgálatainak elektronmikroszkópos fotóit, és beszélt a mesenchymalis vérképzésről. Döbbsentem hallgattam, amikor a még 1916-ban elhunyt orvosi Nobel-díjas Mecsnyikov sejtjeit emlegette, de naprakész ismereteiről is tudtam. Halála után az ágya mellett lévő aktatáskájából a kari könyvtárból kölcsönzött kötetekkel, így a Cell-lel is telerakott irodalmat vittem vissza második otthonába.

A tanár és a publikáló tudós

Munkásságának további taglalása helyett a tanárról szeretnék írni. Az oktatástól eltiltott szegedi adjunktus 1958-ban Magyar Imre klinikáján engedélyt kapott arra, hogy érdeklődő medikusok részére „Kísérletes hematológia és alkalmazása a klinikumban” címmel speciális kollégiumot hirdessen. Óráin érdeklődő orvos-tanhallgatók, de a kórélettani tanszék és a klinika orvosi is földszinti laboratóriumában ültünk a fali mozaikokra írt bölcs idézetek, a fehér krétára varakozó fekete tábla és mikroszkópja díszletei között. Előadásai lenyűgözőek voltak. A mikroszkóp alatt mozdulatlan sejtek éréséről, az ezt irányító differenciálódási (poetinek) vagy blokkoló (chalonok) faktorokról, kinetikájuk leukaemiák alatt bekövetkező zavaráról tanultunk. Egyik óráján azt mondta, hogyha néhány korábban gyógyíthatatlan hitt leukaemiás beteget már sikerült meggyógyítani, akkor itthon is meg lehet/kell gyógyítani őket. Egy gyógyításra szegődő medikus számára ennél lelkesítőbb útravaló nincs. A tanár úrral történő találkozásaim második színhelye a kari könyvtár volt, amit első munkahelyem, a Szentkirályi utcai II. számú Belklinika közelsége és a 8 órás „záróra” miatt több mint 4 évig –a Koltóiba költözésünkig – csaknem naponta látogattam. Ilyenkor (nem tolakodó) érdeklődésemre a könyvtár dolgozói gyakran azt válaszolták: „a tanár úr már elment”, „még nem jött, de jön”, „bent van az olvasóteremben”. Kivételezett személy volt. Nem tudott óráig ülni, gyakran sétált. Másoktól nem túrték, de ő néha félhangosan elégedetlenkedett: „mindennek az ellenkezőjéről is leírják, hogy igaz”. Máskor odajött egy aznap érkezett lapban publikált cikk fontos megállapítására mutatva: „nézd csak!”. Neki szinte minden köte-

tet kiadtak, mert tudták, hogy másnap késő délelőtt visszahozza. Egy hétig tartó dunakanyari „nyaralásáról” is mindennap behajózott a kari könyvtárba. Többször kaptam tőle xerox másolatot, amelyben a lényegét, vagy a munkájára hivatkozó részt ceruzával bekeretezte vagy nyíllal jelölte meg. Életének szentélye volt a könyvtár. Ide hazajárt. A könyvtár dolgozói családtagként kezelték, és ő is nagy szeretettel viszonyult az irodalmi szomszját kiszolgáló könyvtárosokhoz. Különösen hálás volt a kari könyvtárat vezető Vasas Lívia figyelmességének, aki Kelemen professzor halála után a központi könyvtárban könyveiből és személyes tárgyaiból egy reá emlékező tárlót állított fel.

Ritkuló találkozásaink utazásokhoz kötődnek. Többször és örömmel vittem Pasarétre. Ilyenkor – miképpen egy bolognai konferenciára történő közös autózásunkon – végig és különösen szívesen beszélt emlékeiről, hányattatásáról, aktuális munkáiról, Lajtháról, találkozásairól Cronkite-tal, McCoulogh-val. Barátai kiváló, szegedi vagy Szabolcs utcai kollégák, hematológusok, tanítványok (Rák Kálmán, Cserhádi István, Krizsa Ferenc, Tanos Béla, Lehoczki Dezső, Péterfy Miklós) vagy más tanszékek prominensei (Petri Gábor, Kahán Ágost, Lapis Károly, Petrányi Gyula, Eckhardt Sándor és örömeinkre Gráf Ferenc) voltak. Egy alkalommal Lapis professzor hazahívta Lajtha Lászlót, aki a Patológiai Intézet tantermében a normális vérképzés során működő „negatív burokról” beszélt. A vita során Kelemen professzor egy megállapítására az előadó úgy reagált, hogy „mint mindenben, Bandinak ebben is igaza van”.

Feledhetetlen az a vasárnapi történet is, amikor megbeszélésüknek megfelelően egy baráti orvosházaspár egy közös program tervével a Szabolcs utcai kórházban kereste őt. Az ősz hajú mester keresésére indulva összetéveszthetetlen hangja, és egy angolos „pardon” ismételtetését követő ollócsapások irányába haladva a „kisházban” találták meg. Őssejtvizsgálataihoz szükséges lépkelóniák elemzése a kísérleti egerek feláldozását igényelte, és ezért hasuk felmetszése előtt minden egértől bocsánatot kért.

Gyorsan és rengeteget olvasott, hibátlanul és élvezetesen írt, de „speciális” angolt beszélt. A Lancet-et [lanszet-nek] ejtette, gyakran hivatkozott Manchesterre is, de szerencsére egyikben sincs szegedi ö-zés. Egy hosszabb amerikai útját követően Gráf professzor arra kérte, hogy tartson klinikánkon egy hematológiai élménybeszámolót. A mindig tiszta, fess ember a konferenciaterembe érkezve zakóját levette és a földre dobta: Amerikában így csinálják, mondta. A hamisításokat nem tűrte. A publikációs tisztességhez ragaszkodását egy már megjelenés előtt álló dolgozat által sugallt túl szép eredményt „kissé rontó” adat azonnali korrekcióját követelte. Ugyanakkor releváns publikációkban, de tankönyvekben is mindig kíváncsian kereste, hogy hivatkoznak-e az ő munkáira.

A szakma tisztaságát minden sikeresnek kozmetikázott eredményénél jobban tisztelte.

Magyar nyelven írt munkái (A klinikai haematológia alapvonalai, Gyakorlati haematológia) a hematológia megszerettetésének alapművei, a gyakorló orvos számára diagnosztikus és terápiás támaszok voltak. Értékrendjében a „naprakész” tájékozottság fontosságát jelzi, hogy egy elnökségével rendezett konferencia előadói részére kurrens angol nyelvű tankönyvekkel történő ajándékozást harcolt ki.

A hálátlanság korában tiszteletet ébreszt mestereihez fűződő viszonya. Mindkét szegedi professzora, Purjesz Béla és Hetényi Géza is 1959-ben halt meg. Purjesz nyugdíjazását követően egy hiánypótló szindromatológiához gyűjtött anyagot. A hagyaték felhasználásával és szegedi klinikus barátai támogatásával a „Belgyógyászat és határterületeinek szindrómái” című kötet szerkesztői munkáját a mesterére hálával emlékezve vállalta. A belgyógyászat egészét átlátó felkészültségét mutatja, hogy az akkor legnagyobb tekinté-

lyű belgyógyász professzor Hetényi Géza tankönyveinek előszavában a 30 éves gyakornoknak, majd a harmadik kiadásban (már adjunktusának) nemcsak a korrektúrák átnézéséért, hanem a korszerű kiegészítésekért is hálás köszönetét fejezte ki. Jelentős eredményeit először és legtöbbször az Orvosi Hetilapban közölte, de dolgozatait a legrangosabb angol nyelvű folyóiratokban is olvashatjuk. Nem sokkal halála előtt úgy rendelkezett, hogy megtakarításainak kamatával minden évben hazai vagy külföldi szakfolyóiratban megjelent kiemelkedő klinikai hematológiai közleményt jutalmazzanak. 1997-ben a jövő orvosának azt üzeni, hogy képezze magát mindhalálig, alkalmazzon időtálló kezelési eljárásokat és a salus aegroti prima lex legyen a vezérelve.

Kívánságának megfelelően 2000. február 16-án szülővárosában, a szekszárdi alsóvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra.